

hän luonnehtii FST:n keskeisiä piirteitä ja kolmannessa paneutuu esimerkkitapauksiin. Arvioinnissani keskityn tutkimuskentän jakoon ei- ja kyllä-positivistiseen osaan ja sen perustalta määrittävään FST:n statukseen ja sisältöön.

Taustaksi teokselleen Helenius mainitsee, että ymmärtävän tutkimusotteen suosio on kasvanut 1980-luvulla, kuitenkin yliopisto-opetuksessa käytettävät tutkimusoppaat perustuvat enimmäkseen positivistiseen tiedenäkemykseen.

Suomeksi ovat tosin juuri ilmestyneet Mäkelän (toim.), Koskiahon ja Palosen teokset tekstien tutkimisesta. Pohjoismaisilla kielillä on ilmestynyt hermeneutiikkaa käsittelevää kirjallisuutta muttei juurikaan yhteiskuntatieteissä. Tarjolla on tosin ns. pehmeisiin tutkimusmenetelmiin johdattavia teoksia, mutta niistä puuttuu Heleniuksen mukaan yhteys tieto-opillisiin ja ontologisiin peruskysymyksiin. Hän pyrkii siirtämään keskustelun niihin sen sijaan, että kiistä käytäisiin suoraan kovien tai pehmeiden menetelmien valinnan tasolla.

Teos on tarkoitettu myös oppikirjaksi. Kunnianhimoisena tavoitteena on yhdistää ymmärtävän tutkimuksen peruskysymysten ja käytännön tutkimustilanteiden erittely ja kysyä: »...hur man kan bete sig när man bedriver förstående samhällsforskning?»

Teoksen ansiot ovat tämän asetetun päätehtävän osittaisessa tavoittamisessa. »Man kan bete...» myös niin kuin Helenius esittää. Mutta se kenttä, jonka FST sanoo valloittavansa, on kiistanalaisempi kuin teos antaa ymmärtää.

Ei- ja kyllä-positivismi

Toisena lähtökohtana, oppikirjatilanteen lisäksi, Heleniuksella on positivismikritiikki yhteiskuntatieteiden sisällä. Kohteena ovat positivismin periaatteet ja sovellutukset. Jälkimmäinen kritiikki tarkoittaa tapauksia, joissa positivistisia tiedekriteerejä käytetään luomaan kuvaa tutkimuksen objektiivisuudesta, problematisoimatta kuitenkaan tutkimukselle asettuvia tiukkoja vaatimuksia. Kirjoittaja ei vain esipuheen jälkeen selittele milloin on kyse positivismin periaatteista milloin yhteiskuntatieteiden arjesta, eikä hän liioin mainitse esimerkkejä nimeltä. Lukija ei tiedä mitä oikeastaan kritikoidaan, etenkin kun positivismi saa myös myönteisiä mainintoja.

Ei- ja kyllä-positivismia kyllä luonnehditaan, monessakin kohdassa, muttei perustella miksi nämä kaksi on valittu. Jaottelun perustan Helenius on sijoittanut maailmankuvan tasolle, mutta perustelu puuttuu. Jako vain on väistämätön, tutkija joko 'mer eller mindre medvetet' (234) ottaa kantaa toisen puolesta toista vastaan.

Kritiikkiä positivismin vaalimaa metodin ykseyttä vastaan Helenius esittää tutulla tavalla: tutkittavaan toimintaan sisältyvä intentionaalisuus tekee mahdolltomaksi lähestyä kohtetta luonnontieteiden tavoin vain ulkopuolelta, objektiivisesti tarkkaillen. Vaarana on päätyä mekanistisiin selityksiin. Huomautus on perusteltu, jos objektiivisuus käsitetään pelkästään neutraalin kielen perusteella 'tapahtuvaksi' tarkkailuksi. Tulkinnan osuus myönnetään kuitenkin tieteessä kuin tieteessä, ja myös tarkkailija voi myöntää kohteena olevan toiminnan intentionaalisuuden. Kritiikki on siis ilmeisesti

YMMÄRTÄVÄN TUTKIMUKSEN OPIKSI

Ralf Helenius: Förstå och bättre veta. Om hermeneutiken: samhällsvetenskaperna. Carlsson. Stockholm 1990.

Ralf Helenius on kirjoittanut oppaan ei-positivistiseen tutkimukseen. Kirjan nimi »Förstå och bättre veta» on lavea viittaa kaikkeen mikä arvatenkaan ei kuulu metodikeskeiseen tieteseen.

Teoksen ensimmäisessä osassa Helenius esittelee ymmärtävän yhteiskuntatutkimuksen (»förstående samhällsforskning» = FST) kannalta keskeisiä suuntauksia. Toisessa

tarkoitettu joitakin käytännön sovellutuksia koskeviksi: sellaisia, joissa sivuutetaan intentionaalinen toiminta, esim. jos tutkimusyksikkönä on jokin muu kuin toimija/toiminta taso, ja samalla väitetään jotain toimijasta/toiminnasta.

Intentionaalinen toiminta voi olla monella eri tavalla osa kohdetta ja kohdealuetta. Kohteena voivat olla seuraukset tai edellytykset tai asiantila. Mitä tämä edellyttää tutkimukselta, millaisia menettelytapoja, onko toimintaa jäsennettävä ulkoapäin? Merkitseekö tämä askelta toiseen maailmankuvaan ja FST:n ulkopuolelle? Palaan vielä aiheeseen, mutta ensin on syytä erottaa tutkijan maailmankuvaa ja tutkimuskohdetta koskevat perusoletukset toisistaan.

Maailmankuvan tulisi Heleniuksen mukaan toimia ymmärtävän ja positivistisen tutkijan erottajana. Mutta voimme kuvitella positivistin (riippumatta kannan episteemisestä puolustettavuudesta), joka hyväksyy väitteen ihmisten intentionaalisesta toiminnasta, pitää kunkin yksilön kannanottojen perusteita tilannesidonnaisen harkinnan varaisena, ja silti toteaa, että tieteellisessä tutkimuksessa voidaan luotettavasti edetä ainoastaan positivistien esittämien tutkimuskriteerein. Perustava ero muodostuisi kohdealueen jäsentämisen perusteella, tutkijan praxiksen/kielipelin maailmassa ja erityisesti kysymyksensä mitä tutkimus on?

Maailmankuvakysymyksen tittäminen ratkaisijan paikalta sekoittaa Heleniuksen esittämän, ymmärtävää ja positivistista tutkimusotetta syntetisoivan taulukon (s. 211) perusteet. FST:n statusta on vaikea käsittää, koska yhteisiä piirteitä löytyy Heleniuksen mukaan muilla kuin maailmankuvan tasolla.

Yhdeksi vedenjakajaksi voidaan nostaa Heleniuksen positivistisiin/ismiin kohdistama nominalismisyys: Tutkimusasetelma rajataan vain eksplisiittisesti nimettyjen tekijöiden (muuttujien) analyysiin ja kohde redusoidaan niihin. FST tähtää sen sijaan kohteen olemuksen selvittämiseen, nominalismin vastinparina onkin essentialismi. Millainen vaihtoehto se on positivistisille?

Förstående samhällsforskning (FST)

Helenius esittää FST:n paitsi vaihtoehtona selittävälle (förklarande, FKL) positivistiselle tutkimusotteelle myös aiempien FKL:lle vaihtoehtoisten suuntausten yhteenvetona. Hän »nimeää» niistä viisi, joissa/joiden perusteella on harjoitettu ymmärtävää yhteiskuntatutkimusta. Nämä ovat fenomenologia, hermeneutiikka, historiantutkimus, marxilainen ja kriittisen koulukunnan tutkimus. Rajatapaukset, esim. strukturalismikeskustelun ja semiotiikan, hän yksinkertaisesti jättää pois. Ilmeisesti hän siis myöntää, että on useampia mahdollisuuksia kuin ei- ja kyllä-positivismi. Minkä statuksen FST näin ollen saisi? Helenius jättää vastaamatta.

Ymmärättäviä otteita yhdistäväksi piirteeksi Helenius esittää maailmankuvan lisäksi subjekti—objekti suhteen problematisoinnin. Hän turvautuu tässäkin liiaksi luonnehdintoihin. Niistä on vaikea ottaa kiinni, koska toisaalla löytyy toisenlainen esimerkki.

Tutkijan ja kohteen välinen suhde kietoutuu kyllä yhteen juuri kielen takia, mutta silti kyse on suhteesta ja etäisyyksistä. Nämä käsitteet voidaan ottaa hermeneutiikan lähtökoh-

diksi. Ongelmaksi voitaisiinkin nostaa eri kielten tuomat moninaiset etäisyydet ja sidonnaisuudet niin tutkijan kuin kohteenkin kielen osalta. Tällaista Ricoeurin puolustamaa mahdollisuutta ei avaudu, jos seurataan Heleniuksen »me olemme jo hermeneutikoita» -ohjelmaa.

Helenius puhuu elämismailmasta ja arkikielestä ikään kuin yhtenäisenä tutkimusasetelman osapuolena. Elämismailman sanotaan sellaisenaan, ikään kuin yhtenä entiteettinä, yhdistävän tutkijaa ja kohdetta, se on esiyymmärryksen perusta. Lisäksi se tarjoaa tien essentialistiseen ymmärtävään tutkimukseen. Verrattuna Axel Hägerströmin marburgilais-versioon tutkija on vastaavalla tavalla transsendenttisen tietouden välittäjä — suoran kokijan paikalla vain on suora ymmärtäjä. Tällaista argumenttia ei monikaan em. viiden suunnan tutkijoista allekirjoittaisi, intuition (toiminnan) roolin tunnustamisesta huolimatta.

Entä eikö esimerkiksi viranomaiskielen suora ymmärtäminen voi tuoda mukanaan sitoutumisen siihen? Vai tuoko tutkijan reflektio, kuten Helenius antaa ymmärtää, kriittisen momentin tutkijan ja kohteen suhteeseen? Reflektio tarkoittaa Heleniuksen esityksessä kaikkea tutkijan aktiviteettia, joka tuo tutkimukseen muutakin kuin yksittäisen 'havainnon' (vrt. s. 274). Tosin hän toteaa myös, »...att denna slags förståelse [refl.] läggs i en vidare kontext än t.ex. forskarens egen eller forskarsamfundets förståelse» (273). Ilmeisesti viranomaiskielen ilmaisuja verrattaisiin jo elämismailmassa oleviin vaihtoehtoisiiin toimintamalleihin, ja niitä tulisi tutkia lisää esille. Tutkijan on siten käsitettävä tutkimuksensa poliittinen rooli. Tähän vaatimukseen voi yhtyä. Mutta Helenius ei problematisoi tarkemmin reflektiota nimenomaan tutkimustoiminnan osana, s:n 274 esitys on vain lista asioista.

Teoksen otsikkoon sijoitettu kehoitus »och bättre veta» tarkoittaa elämismailmassa sijaitsevan kohteen monipuolisen tuntemisen tärkeyttä. Mutta mistä monitahoinen tutkimus alkaa, miten asiat tuodaan tutkimukseen? Jokin välittävä taso olisi olennainen, koko Elämismailmaa ei sellaisenaan välity tutkimukseen.

Tutkijan elämis- tai pikemminkin toimintamaailman kuuluvat myös monet käsitteellistämisen ja tutkimustavat. Tutkijan kielenkäyttö voi lähteä suoraan hänen arkikokemusten maailmasta, mutta tutkimuksessa kokemuksia, asioita, sanoja täsmennetään esille kohdealueella, jonka määrittäminen on myös itse tutkimuksen kysymys, kenties keskeisin tutkimuskohde. Kohdealue jää joiltain osin aina horisontin tavoin eteenpäin viittaavaksi, se jää »työn alle», eikä sen määrittely vapauta kieltä sidonnaisuuksistaan.

Juuri kohdealueen väittävä taso puuttuu Heleniuksen esityksestä. Samalla esityksestä tavallaan puuttuu käsitys tutkimuksesta erityisenä toimintana, kieltä ja kohdealuetta koskevien valintojen praxiksena — tai kielipelinä/peleinä (naturalistinen käsite).

Helenius käyttää kyllä käsitteitä »frame of reference» ja »referensram» (283—4). Niillä hän tarkoittaa kuitenkin kaikille ymmärtävän otteen käyttäjille yhteisiksi väittämiä ontologisia kannanottoja, jotka koskevat elämismailmaa ja nimenomaan ja vain ihmis-toimijoiden eräitä ominaisuuksia (ks. myös s. 85).

Oletus tutkijan suorasta suhteesta elämismailman yhteiseen kieleen tekee mahdolliseksi puolustaa eläytymistä tutkimuksen välineenä. Toisenlainen hermeneutiikka painottaa tulkintaa, esim. Ricoeur. Tavoitteena ei ole kirjoittajan intension tavoittaminen eläytymällä vaan tekstin tulkinta. Mitä etäällä oleva teksti avaa tutkijalle, joka tietäin välinein (käsitteet, analyysimenetelmät) tulkitsee sitä. Ymmärtäminen tarkoittaa tällöin tulkintojen paikantamista ja merkitysten antamista, se on tulkintojen tulkintaa.

Helenius esittää kuitenkin tulkinnan laajempaan, orientoivana käsitteenä ja ymmärtämisen lähinnä metodologisena ratkaisuna. Ymmärtämisen metodistatukseen kuuluu nimenomaan eläytymisen osuuden korostamiseen tutkimuksessa. Kuitenkin Helenius viittaa oman kantansa tueksi esim. juuri Ricoeurin, mikä puolestaan on osoitus virheellisestä tulkinnasta.

Helenius esittää, että eläytyminen soveltuu myös politiikan tutkimuksessa usein käytettävän käsitteen »tilanne» tutkimukseen. »I text- och kontextanalys söker man i Schleiermachers anda komma underfund med de omständigheter under vilka diskursen utvecklades. I vilken situation befann sig subjektet? Hur hade tolkaren själv gjort om han varit i huvudpersonens ställe?» (236) Kohteeksi on muotoiltu se, miten tilanne ilmenee toimijalle. Kohteeksi jäsentäminen kääntyy kuitenkin tutkijan arvioon omista valinnoistaan ko. tilanteessa.

Olisivatko omat valinnat yhtä kuin arvio kohteen olemuksesta? Siirtyminen ilmiön deskriptiosta olemuksen tutkimukseen edellyttäisi juuri ko. elämismailman osan ja toimintaluottavuuden oikeaa tuntemista. Helenius käyttää ilmausta »inifrån kända till problemen väsen» (339), joka näyttäisi tekevän jopa laajemman kontekstin arvioinnin epäolennaiseksi, olemushan olisi jo ratkaistu tutkijan sisällä.

Sisäisen perspektiivin lisäksi FST-projektiin kuuluu kuitenkin myös ulkoapäin lähtävä perspektiivi, niiden yhdistelmänä muotoutuu käsitys hermeneutiikasta »som dubbel hermeneutik» (277—280). »Utifrån» perspektiivin käyttö tarkoittaa kohteen sijoittamista kontekstiin, joka ei ole välttämättä edes toimijoiden itsensä käsittämä, esim. toimijoiden sijoittaminen systeemiin tai prosessiin (264). En keksinyt tulkintaa, jolla nämä kaksi perspektiiviä yhdistettäisiin. Helenius ei perustelee miten avata kumpaakin, ne vain ovat mahdollisuuksia.

Eläytymisaktit olisi ilmeisesti rajattava nimenomaan »inifrån» perspektiiviin. Ulkopuolisen perspektiivin käyttö sekä hyväksytään että kritikoitaan. Ulkoapäin lähtevän perspektiivin sidonnaisuus ulkoiseen kieleen olisi luullut implikoivan jotain FST:tä ajatellen. Oikea ulkoinen perspektiivi löytyy ilmeisesti luonnollisen asenteen perusteella, kuinka se työstetään, kielen puhdistaminen kokemusta varten?

Yhtenä sovituksen avaimena voisi olla oikea esiymmärrys. Se yhdistäisi sekä sisäisen että ulkoisen perspektiivin (kunhan mustavalkoista kritiikkiä olisi karsittu). Se tulisi esille tavallaan taustana, jota olisi työstettävä. Kuitenkin relevantimpi tie, joka sivuutetaan vain maininnalla, olisi ollut paneutua aika- ja paikkaluottavuuksien analyysiin, tapahtumien ja merkitysten kudoksiin. Tällöin myös »inifrån»

perspektiivi olisi käsitettävä tutkijan esittämästä perspektiivistä lähteväksi tietyn kohdealueen analyysiksi.

Heleniuksen tarjoamaa hermeneuttisten traditoiden koostetta voidaan verrata siihen, mistä Giddens on käyttänyt termiä »hermeneutically informed social theory». Sillä hän tarkoittaa Wittgensteinin (sekä toisaalta, ip.) Gadamerin ja Ricoeurin tutkimusten huomioon ottamisen tuomaa muutosta yhteiskuntatieteissä. Helenius sen sijaan puhuu yhdestä hermeneutiikan pitkästä trendistä, jolle yhtä pysyvänä vastinparina on oleva selittävä tutkimusote.

Vaikka FST käsitettäisiin orientoivaksi sateenvarjo-paradigmaksi, niin sen hyväksyvä tekisi samalla voimakkaita tulkintoja viiden eri suuntauksen sisällä. Tämä strategisesti ajateltuna, puuttumatta siihen onko FST:tä mahdollista käsitellä paradigmatoksi, kuten Helenius esittää.

Ylipäätään on vaikea käsittää paradigma-käsitteen ympäröimistä FST:n statuksen määrittäjäksi, etenkin kun otetaan huomioon Heleniuksen näkemys tieteen teorioista ja elämismailmasta. Silti se, mitä asioita Helenius paradigma-luvusaan tuo esille tutkimuksen sidonnaisuuksista instituutioihin ja ajattelutapoihin, on paikallaan nimenomaan myös oppikirjassa. Opiskelijat voivat helposti todeta tutkimusten sidonnaisuuksia. Niistä on syytä keskustella neutraaliuden kaapuun pukeutumatta. Ellei keskustella, opiskelijan käsitys omista sanoistaan tutkielmansa legitimoinnissa muodostuu helposti tunkkaiseksi. Heleniuksen kirjaa ei kuitenkaan voi suositella ainoaksi opasteeksi aiheeseen.

Erityisesti konkreettisia tutkimuksia eritellessään Helenius toteaa, ettei kaksijako FST—FKL ole väistämätön. Hän luudentaa eron ensisijaisesti ymmärtäviin ja ensisijaisesti selittäviin otteisiin. Maailmankuva ratkaisisi vain ensisijaisuuden, avoimeksi jää mitä tämä oikein tarkoittaa. Hämmäntävä on myös lause: »Vissa problem kräver i sitt empiriska samhang exakta svar och måste alltså studeras positivtisk.» (359) Mitä tämä oikein merkitsee? Onko positivismi sittenkin jostain syystä säilytettävä, vieläpä hermeneutioiden tuella?

Lainaus voidaan lukea myös niin, että hermeneutiikka ei ole eksaktia tutkimusta ja että nimenomaan eksaktius on vastakkaisen suunnan pahe. Ilmeisesti vain numerotiede on eksaktia. Epäeksakti hermeneutiikka vain on olennaisen kertovaa yksittäisen kohteen tarkkaa analyysiä. — Toisenlaista eksaktiutta vaaditaan korostettaessa luotettavuutta, osuvuutta, täsmällisyyttä esim. tutkittaessa »Kulturbedeutungia» toiminnan tietyillä ulottuvuuksilla, tai tekstiä toimintakonteksteissa. Toisaalta tämä tuodaan esille (247) ja toisaalla sanotaan ettei eksaktiutta tavoitella. Positivismit, jos heitä on, voivat joka tapauksessa jatkaa työtään hermeneutiikon hyväksi.

Lopuksi

Arvostelussani korostuvat kriittiset aspektit, koska teos liittyy itsensä sellaisiin tavoitteisiin ja sellaiseen kontekstiin, jossa se ei tavoitettaan täytä. Se ei ole kokoava paradigma eipositivisteille. Ongelmallista lukijan kannalta on myös hermeneutiikan ja muidenkin vaihtoehtoisten otteiden sisäisten erojen sivuuttaminen. Helenius olisikin voinut painottaa

omaa tulkintaansa hermeneutiikan mahdollisuuksista. Esim. millaisia tietyt kokemusmaailmat ovat, miten tutkia niitä? Tai tutkia elämisen ja toiminnan strategioita. Tai miten pureutua kokemusten järjestelyn ekonomiaan.

Tai hän olisi voinut korostaa omaa kantaansa tutkimuksen ja arkikielen täydellisestä sekoittumisesta ja tutkijan roolista suoraan yhteiskunnallisena toimijana. Mitä tämä merkitsisi

hermeneuttiselle tutkijalle? Mitä tutkimus on, ajankäytön ekonomiassa tietty mahdollisuus irtautua tekemään jotain sillä paikalla, mitä muut eivät tee? Eikö tutkija tuo ajankäytön lisäksi peliin muutakin, käsittämistäpoja? valmiuksia? subjektin, joka jatkuvasti hakee ja perustelee paikkaansa?

ISMO POHJANTAMMI